

Микола Єзерський
(м. Київ)

РАДІОМІНИ УКРАЇНСЬКИХ ПАРТИЗАНІВ: ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ

У статті на основі архівних матеріалів проаналізовано та узагальнено досвід бойового застосування керованих по радіо мін в умовах дії партизанських формувань. Стаття покликана активізувати дослідження бойового досвіду партизанських формувань при веденні спеціальних операцій

Ключові слова: партизанські формування, радіоміни, радіофугаси, техніка особливої секретності, прилади ТОС, підготовка спецмінерів, диверсії.

Тема героїчної боротьби українського народу у тилу противника достатньо широко представлена у працях дослідників. Але багато складних питань замовчувалися або просто не розглядалися через обмежений доступ до архівних матеріалів. Більша частина архівних матеріалів з питань застосування радіомін партизанськими формуваннями були закриті для широкого вивчення. Останнім часом ситуація кардинальним чином змінилась. Переважно у більшості випадків архівні матеріали були розсекречені і дослідники отримали змогу їх вивчати. Стали з'являтися матеріали, що стосуються так званих «невивчених сторінок» в історії партизанського руху. Проте, в українській військово-історичній науці донині не було праць, в яких би аналізувався й узагальнювався досвід застосування радіомін партизанськими формуваннями у роки Великої Вітчизняної війни.

З вищевикладеного можна зробити висновок, що актуальність цієї теми визначається відсутністю цілеспрямованих наукових досліджень з питань застосування партизанськими формуваннями радіомін і збільшеною ймовірністю виникнення партизанського руху в сучасних воєнних конфліктах.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу відкритих джерел і літератури узагальнити вже існуючий досвід бойового застосування радіомін партизанськими формуваннями у роки Великої Вітчизняної війни.

Досягнення вищезазначеної мети передбачає вирішення наступного наукового завдання: проаналізувати специфіку бойової діяльності спецпідрозділів партизанських формувань.

Відкритих публікацій з бойового застосування партизанськими формуваннями радіомін навіть на сьогодні обмаль. Найбільш відомими дослідженнями є роботи фахівців-істориків А. Попова¹, А. Чайковського², і колишнього заступника начальника Українського штабу партизанського руху (*далі* — УШПР) з диверсійної роботі І. Старинова³. В своїх роботах вони зазначають про застосування партизанами на тимчасово окупованій ворогом території мін сповільненої дії та керованих по радіо мін. Тобто, констатують сам факт застосування радіомін, але без аналізу та узагальнення досвіду їх бойового застосування. Деякі питання бойового застосування партизанами радіомін висвітлює командир партизанського загону Л. Бернштейн, який у своїх мемуарах наводить бойові приклади їх використання⁴.

У своїх спогадах комісар партизанського загону Г. Алексеєнко⁵, загін якого входив до з'єднання О. Тканка, що діяв у Карпатах та командир партизанської бригади М. Радул⁶ із з'єднання О. Садиленка зазначають тільки про наявність у їх партизанських формуваннях спецмінерів. У вітчизняній науковій історичній літературі існує низка наукових досліджень, які стосуються проблем підготовки кваліфікованих фахівців для ведення збройної боротьби в тилу ворога. Найбільш відомими з них є роботи вітчизняних істориків А. Кентія і В. Лозицького⁷, І. Кураса і А. Кентія⁸, в яких розглядалася структура навчальних закладів УШПР, система, програми і напрямки підготовки партизанських кадрів. Але, питання підготовки спецмінерів у цих роботах не визначені.

До початку і в роки Великої Вітчизняної війни на озброєнні інженерних частин Червоної армії перебували радіоміни (радіофугаси) типу Ф-10, Ф-40 і ФТД, які іменувалася навіть в цілком таємних документах не мінами, а «технікою особливої секретності» (*далі* — ТОС, прилади ТОС). Радіоміни застосовувалися в Одесі, Харкові, Криму, під Москвою і Сталінградом, на Курській дузі. Разом з позитивними були і негативні приклади використання радіомін Ф-10 в кінці літа 1941 р. у Выборгу і восени 1941 р. в Харкові і Києві. Досвід осені 1941 р. показав нецільність їх подальшого застосування, тому що радіоміни мають дуже істотний недолік — простоту і надійність їх блокування. Виявивши вразливе місце радіомін, німці оперативно організувати службу радіопротидії. Після листопада 1941 р. радіоміни Ф-10 перестали використовуватися. У той же час радіоміни ФТД, які були призначені для виконання тактичних завдань, використовувалися до кінця літа 1943 року. Після розгрому німецько-фашистських військ на Курській дузі стратегічна ініціатива остаточно перейшла в руки радянського командування. У цих умовах необхідність у використанні радіомін відпала. Оскільки для партизанів міни були наступальною зброєю, то керівництво Українського

штабу партизанського руху (далі — УШПР) ухвалило рішення використовувати радіоміни ФТД у партизанській війні, з урахуванням вибірковості і керованості диверсійних ударів. А підготовкою фахівців по їх застосуванню здійснювати у знову створеній Школі особливого призначення (далі — ШОП). Одночасно звернутися до конструкторів для виготовлення зразка партизанської радіоміни, який повинен бути простішим і легшим у використанні ніж ФТД. На початок вересня 1943 р., конструкторського бюро розробило для партизан дослідний зразок керованого телефугасу УТФ-47, дуже легкого і простого. Але налагодити їх серійне виготовлення виявилось неможливим, без вказівки Державного Комітету Оборони. Тому, з метою перевірки усіх умов застосування радіоміни керівництво УШПР вирішило скористатися готовими конструкціями, які були на складах Головного військово-інженерного управління Червоної армії. При цьому, необхідно відмітити, що ці прилади були розроблені для інших умов і мали великі розміри й вагу. Значною перевагою була їх велика кількість і можливість негайного отримання, але проявлялася незручність у застосуванні.

Об'єктна фугасна радіокерована міна ФТД була призначена для знищення у встановлений час особливо важливих об'єктів. Її вибух здійснювався по радіокоманді, що давало можливість вражати об'єкти противника точно по місцю, об'єму і характеру руйнування. Складність застосування міни полягала в тому, що у комплект міни входило багато різних приладів: командний прилад управління, кодувальний пристрій і радіопідрильник з батареєю живлення. При використанні партизанами радіоміни ФТД у якості радіопередавача використовували радіостанцію управління «Север-бис».

Перший досвід дії партизан показав, що партизанський рух разом з підготовкою масових кадрів потребує кваліфікованих фахівців, особливо інструкторів мінно-підривної справи і спецмінерів. Для цього призначалась ШОП УШПР, яка була створена наказом НКО СРСР від 22 квітня 1943 р. Програма підготовки спецмінерів включала 2 етапи, перший — підготовка по радіосправі в Саратовській школі радистів, другий — підготовка по фаху в ШОП УШПР. До 1 серпня 1944 р. ШОП перебазувалася в м. Київ і була об'єднана з Саратовською школою радистів. Так утворилася Об'єднана школа УШПР. Більше підготовки спецмінерів не було. За період з травня 1943 р. по серпень 1944 р., крім фахівців диверсійної справи, у школі навчалось 2 групи спецмінерів, загальною кількістю 44 чоловік. Що складало 2,9% від загальної кількості фахівців партизанського руху, які були підготовлені в ШОП⁹. Загалом, у партизанських формуваннях і в оперативній групі диверсійної служби Головного штабу партизанського руху (далі — ГШПР) Чехословаччини

побувало 37 спецмінерів і інструктор по спеціальній техніці ШОП технік-лейтенант З. Седненко.

З метою перевірки умов застосування радіомін в партизанські загони і з'єднання України була закинута велика кількість груп спецмінерів. Головна мета ставилася з перспективою на майбутнє. По-перше, визначити слабкі і сильні сторони підготовки й застосування спецтехніки в умовах малої війни, можливість і ефективність її використання в партизанських формуваннях. По-друге, виявити негативні і позитивні приклади по тактиці дій диверсійних груп і техніці застосування радіомін. А також допрацювати або розробити новий зразок радіоміни, який з високою ефективністю можна було б використовувати при діях партизанських загонів (груп опору) в майбутніх збройних конфліктах.

Досвід бойової діяльності партизанських спецпідрозділів свідчить про те, що організація їх застосування у кожному конкретному випадку мала певні особливості. З цією метою був проведений аналіз бойового застосування приладів ТОС в партизанських формуваннях. Застосування радіомін можна розділити на два етапи. *Перший*, з січня по червень 1944 р., другий, з липня 1944 р. по лютий 1945 р.

На першому етапі головною метою дій спецпідрозділів була перевірка можливості застосування радіомін у партизанських умовах. Січень–серпень 1944 р. був завершальним етапом звільнення території України. Після випуску, спецмінерів, групами методично почали направляти в наступні партизанські формування: у січні — М. Наумова, у лютому — В. Яремчука, О. Федорова та Л. Іванова, у березні — М. Рудича (І. Іванова та Л. Луцевича), у травні — знову В. Яремчука, у червні — І. Маслова, В. Квітинського та Ашихманова (загін НКВС). Мета на цьому етапі не була досягнута, не було бойових результатів. Втрати в радіомінах були в основному механічні. Це пов'язано, у першу чергу, із складнощами при перевезенні спецтехніки партизанами під час рейдів і від дії ударної хвилі вибухів авіаційно-артилерійських бомб і снарядів. У деяких випадках, радіоміни були загублені або розбиті при десантуванні. Були випадки, коли при підготовці партизанського загону до виведення в тил противника, не завжди враховували його можливості по переходу лінії фронту в обстановці, яка може скластися у найближчий час. У таких випадках, у спецмінерів просто не було можливості на застосування приладів ТОС. А також, деякі партизанські командири недооцінювали ефективність і з недовірою ставилися до використання нової спеціальної техніки. Підтвердженням цього є звіти спецмінерів партизанських формувань. Спецмінер А. Шакутін партизанського з'єднання О. Федорова відмічає: «... Після прибуття показали генералу техніку і зробили 2 пробних вибухи по 3 кг кожен на відстані 1,5 км... До з'єднання з Червоною Армією

так прилади і не були використані. Можливості застосування приладів було, але наказу так і не давали. Приїхали в школу в Рівне і здали всі 10 приладів»¹⁰.

У рапорті по застосуванню приладів ТОС у диверсійному загоні В. Яремчука спецмінер С. Єльчанінов заявив наступне: «... Командир загону в техніку не вірив і послав мене на залізничне полотно з т. Печищевим і ще двома мінерами просто як би випробувати техніку... Прилад був встановлений на залізниці, де курсував бронепоезд. На лінії я пролежав дві доби, на жаль, нас вислідили, довелося привести в дію прилад»¹¹.

Колишній партизан В. Клоков, який воював у словацькій партизанській бригаді під командуванням чеха Теодора Пола, згадує, на що зверталася увага в період підготовки десантної групи до дій у Словаччині: «Два тижні, що залишалися до десантування, були заповнені повністю. Половину вантажів, заготовлених для нас, довелося замінити. В першу чергу, ми позбавилися від громіздких і вередливих радіомін — ТОСів, як їх називали. Замість них ми запропонували узяти МСД — просту за конструкцією безвідмовну невлучну потягову міну»¹². У той же час, необхідно відмітити, що на першому етапі всі спецмінери брали активну участь у диверсійних операціях своїх загонів, або без застосування приладів ТОС.

На другому етапі, найбільш боєздатні загони, які виділяються з розформованих партизанських формувань, а також організаторські групи і диверсійні загони були перекинуті на територію Словаччини, Угорщини і Румунії. Незважаючи на невдалі результати застосування радіомін, командування УШПР не відмовилося від ідеї управління вибухом мін по радіо. Для партизанських спецпідрозділів залишилась колишня мета — перевірка можливості застосування радіомін у партизанських умовах.

У липні 1944 р. чергова група спецмінерів була закинута в партизанський загін Л. Беренштейна в Польщі¹³. У короткий термін були проведені три диверсійні операції: знищення військового ешелону на залізничному мосту, підірвання залізничної станції і знищення залізничного вузла. З цієї миті починається досвід застосування радіомін при проведенні диверсій не тільки в цьому партизанському загоні, а й інших партизанських формувань УШПР. Ці бойові результати дали основу вважати, щодо ефективного застосування радіомін у партизанських умовах. На перший план висувалася мета по скороченню і зриву залізничних перевезень противника.

Вже з вересня 1944 р. групи спецмінерів стали активно засилатися (включатися) в партизанські формування. Успішно виконувались завдання із застосування радіомін у загонах Л. Беренштейна, Е. Бьєліка,

П. Величка, О. Мартинова, О. Садиленка. Відсутність результатів у загонах О. Тканка, І. Майорова та М. Савельєва пов'язана, як і на першому етапі, з невдалим виведенням спецпідрозділів у тил противника та складнощами при транспортуванні радіоміні¹⁴.

У жовтні 1944 р. при диверсійній службі ГШПР Чехословаччини була створена оперативна група висококваліфікованих фахівців-підривників та спецмінерів. У період з 9 по 25 жовтня 1944 р. групою були виконані багато важливих завдань, у т. ч. замінована радіоміною шосейна дорога. В результаті операції було підірвано два легкові автомобілі, убито 4 солдати і 2 офіцери узято в полон¹⁵.

Основними завданнями бойової діяльності партизанських спецпідрозділів були: знищення, виведення із ладу об'єктів противника, порушення руху військових перевезень, дезорганізація роботи тилу і системи управління противника.

Виходячи із завдань, визначалися й об'єкти знищення та виведення їх із ладу. Оскільки радіоміна ФТД, що застосовувалася спецмінерами, була об'єктною міною, тому використовувати її як протитранспортну не рекомендували. В першу чергу, об'єктами диверсій стали мости різних видів. Таким чином, радіоміни використовувалися як «об'єктно-транспортні» міни, підривався міст при знаходженні на ньому ешелону або ешелон підривався при проходженні моста. За період їх використання виводилися з ладу наступні об'єкти: мости і рухомий склад на шосейних і залізних дорогах, залізничні вузли і станції, ділянки залізничного полотна і дротові лінії зв'язку уздовж ділянок, що підривали, гірські шосейні дороги й окремі промислові об'єкти.

При використанні міни ФТД як об'єктної для знищення і виведення з ладу різних військових і промислових об'єктів, штабів та окупаційних установ існували значні складнощі. Більшість партизанських формувань, особливо в Словаччині, здійснювали рейди і багато маневрували відриваючись від противника. У цих умовах партизанські командири не мали достатньо часу на організацію агентурної розвідки і встановлення зв'язку з місцевими загонами та групами Опору. А без допомоги підпільників і перевірених осіб з числа місцевого населення неможливо було приховано встановити радіоміни і заряди вибухівки на об'єктах диверсій.

В організаційній структурі партизанських формувань, де були підривники «ТОСівці», створювалися спеціальні підрозділи. Взвод спецмінерів складався з 3-х чоловік, а рота з 9-ти. У різних формуваннях вони називалися по-різному: спеціальний взвод «ТОС», спеціальний взвод, взвод мінерів, взвод спецмінування, взвод спецтехники, спеціальна група та спеціальна рота «ТОС»¹⁶.

У диверсійні групи для виконання спеціальних завдань призначалися спецмінери, підривники і партизани-диверсанти. Останні включалися до

складу групи для забезпечення дій спецмінерів. Склад диверсійних груп постійно змінювався залежно від характеру завдань, що ними виконувалася. Наприклад, для підривання полотна залізниці і ліній зв'язку уздовж дороги успішно діяли невеликі за складом групи — 3–6 чол. Найоптимальнішою була група у складі 8–12 чол. Такі групи застосовувалися при підриванні середніх і малих залізничних мостів, що не охороняли, з одночасним нанесенням ураження ешелонів. Для знищення важливих об'єктів застосовували посилену групу у складі 14–16 чол. і навіть більше. Підгрупу прикриття, при великій протяжності об'єктів, могли збільшувати до 16–20 чоловік¹⁷.

Проведений аналіз свідчить, що *тимчасові і просторові показники* бойової діяльності спецпідрозділів партизанських формувань не змінювалися. Диверсійна діяльність з успіхом велася в країнах Східної Європи в різних фізико-географічних і кліматичних умовах. Тривалість дій диверсійних груп, не рахуючи часу на висунення до об'єкту і назад, складала від декількох годин до декількох діб (1–3 діб). Це обумовлювалося тим, що акумуляторна батарея живлення забезпечувала роботу радіопідричника не більше 2–3 діб.

Проведений аналіз показав, що *засоби збройної боротьби*, які застосовували партизанські спецпідрозділи не змінювалися. У 1944 р. українські партизани вперше за час війни застосовували один тип радіоміни — об'єктна фугасна, марки ФТД. У кінці 1944 р. прилади управління радіопідривом були використані як радіоприставки до МСД (МСД-5). При отриманні сигналу від командного приладу, радіопідричник, через спеціальний пристрій установлював міну на бойовий взвод, незалежно від того скільки часу повинен був працювати електрохімічний уповільнювач, доба, тиждень та ін. У такому варіанті вона вибухала, як звичайна МСД, від дії вібрації, яку викликав паровоз, що приходив. Таким чином, міна МСД ставала керованою. У грудні 1944 р., технік-лейтенант З. Седнєнков, колишній викладач ШОП УШПР, в партизанській бригаді Е. Бєліка використовував радіоміну як радіоприставку до МСД. На таких мінах було підірвано 4 ешелони «на вибір», із них 3 вночі. З'явилась можливість необмеженого застосування радіомін на «вибір» у будь-яких погодних умовах.

Командування УШПР приділяло важливе значення застосуванню радіомін у партизанських формуваннях. Майже всі операції партизанських диверсійних груп, із застосуванням приладів ТОС, включалися до щомісячних оперативних зведень і звітних доповідей начальників штабів партизанського руху при Військових радах 1-го та 4-го Українських фронтів. Цим, підкреслювався сам факт ефективного використання, здавалося б безперспективного застосування спецтехніки в умовах ведення партизанської війни.

Таким чином, проаналізувавши та узагальнивши досвід бойової діяльності партизанських спецпідрозділів можна з упевненістю сказати, що маємо високу ефективність застосування радіомін в умовах партизанської війни та можливість їх використання у діях партизанських загонів (груп Опору) в майбутніх регіональних і локальних конфліктах.

Перспективними напрямками подальших наукових пошуків можуть бути: організація бойової підготовки фахівців по застосуванню радіомін; дослідження особливостей підготовки, ходу і результатів дій спецпідрозділів українських партизанських формувань; визначення вкладу дій спецпідрозділів партизанських формувань у загальний результат диверсійної діяльності партизанського руху в роки війни; шляхи та способи виведення спецмінерів у тил противника; узагальнення практичного досвіду дій спецпідрозділів для розвитку воєнної теорії та практики підготовки Збройних Сил України.

¹ Попов А.Ю. НКВД и партизанское движение / А.Ю. Попов. — М., 2003. — С. 121.

² Чайковський А.С. Невідома війна: (Партизанський рух в Україні 1941–1944 рр. Мовою документів, очима історика) / А.С. Чайковський. — К., 1994. — С. 10.

³ Война в тылу врага. О некоторых проблемах истории советского партизанского движения в годы Великой Отечественной войны. М., 1974. — Вып. 1. — С. 218.

⁴ Беренштейн Л.Е. Друзья и недруги / Л.Е. Беренштейн // Лит. запись Е.М. Пятигорской. — 2-е изд., доп. — К., 1991. — С. 261–263, 358–359.

⁵ Алексеенко Г.Д. Шли на битву партизаны / Г.Д. Алексеенко. — Ужгород, 1987. — С. 175, 181–182.

⁶ Радул Н.С. Пылающее Рудогорье / Н.С. Радул. — К., 1983. — С. 12–14.

⁷ Кентій А.В., Лозицький В.С. Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941–1944) / А.В. Кентій, В.С. Лозицький. — К., 2005. — 408 с.

⁸ Курас И.Ф., Кентій А.В.. Штаб непокоренных (Украинский штаб партизанского движения в годы Великой Отечественной войны) / И.Ф. Курас, А.В. Кентій. — К., 1988. — 330 с.

⁹ Єзерський М.Р., Мельник В.М. Бойове застосування радіомін українськими партизанськими формуваннями у роки Великої Вітчизняної війни: Монографія / М.Р. Єзерський, В.М. Мельник. — К., 2013. — С. 36.

¹⁰ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 62, оп. 1, спр. 1256, арк. 50.

¹¹ ЦДАГО України. — Арк. 52.

¹² Клоков В.И. Партизаны Словацких гор / В.И. Клоков. — К., 1986. — С. 25.

¹³ Беренштейн Л.Е. Назв. праця. — С. 261–263.

¹⁴ Єзерський М.Р. Бойове застосування українськими партизанськими формуваннями радіомін у роки Великої Вітчизняної війни / М.Р. Єзерський // Воєнно-історичний вісник. — 2012. — № 2(4). — С. 152–161.

¹⁵ Єзерський М.Р. Досвід спеціального мінування українських партизанських формувань у роки Великої Вітчизняної війни / М.Р. Єзерський // Воєнно-історичний вісник. — 2012. — № 3(5). — С. 167.

¹⁶ Там само. — С. 162.

¹⁷ Єзерський М.Р. Бойове застосування українськими партизанськими формуваннями радіомін у роки Великої Вітчизняної війни / М.Р. Єзерський. — 2012. — № 2(4). — С. 159.

В статтє на основе архивных материалов проанализирован и обобщен опыт боевого применения управляемых по радио мин в условиях действия партизанских формирований. Статтє призвана активизировать исследование боевого опыта партизанских формирований при ведении специальных операций.

Ключевые слова: партизанские формирования, радиомины, радиофугасы, техника особой секретности, приборы ТОС, подготовка спецминеров, диверсии.

Based on archive materials author analyzed and summarized the experience of combat using radiocontrolled mines in conditions of partisan forces actions. The article deals with to active researches of partisan forces combat using experience in special operations.

Keywords: partisan forces, radiomines, underground radiomines, specific privacy complex, TOS devices, special miners training, diversions.